

Prof.dr. P.C. Emmer

(foto Robbert van Cleef)

'Migratie was in veel gevallen een mogelijkheid om je te emanciperen'

Rupalee Verma in gesprek met P.C. Emmer

Pieter Emmer werd in 1944 geboren. Hij studeerde Geschiedenis in Leiden tot 1968, waarna hij verbonden was als conservator aan het Nederlandsch Economisch-Historisch Archief aan de Universiteit van Amsterdam. Aldaar promoveerde hij in 1974 tot doctor in de economische wetenschappen op een proefschrift over de slavenhandel in de negentiende eeuw. Sindsdien is hij als onderzoeker verbonden aan het IGEER, het Instituut voor de Geschiedenis van de Europese Expansie en de Reacties daarop. Zijn onderzoek betrof het stelsel van slavenhandel in het Atlantische Gebied, in het bijzonder in de Nederlandse bezittingen aldaar. Sinds 1983 maakt Emmer deel uit van de redactie van de UNESCO General History of the Caribbean. In 1990 werd hij benoemd tot bijzonder hoogleraar in de Geschiedenis van de Europese Expansie in het Atlantisch gebied. Zijn huidige onderzoeksveld betreft de geschiedenis van de internationale migratie en de positie van minderheden.

Tot Emmers publikaties behoren ondermeer: *Engeland, Nederland, Afrika en de slavenhandel in de negentiende eeuw* (Leiden 1974) en (met Hans Vogel en Wim van den Doel) *Nederland en de Nieuwe Wereld* (Utrecht 1992). Hij redigeerde onder meer *Colonialism and migration; indentured labour before and after slavery* (Dordrecht en Boston 1986) en (met Magnus Mörner) *European expansion and migration* (Oxford 1992). Binnenkort zal verschijnen het door Emmer en German Carrera Damas geredigeerde *General history of the Caribbean, vol.II (1492-1650)* (Parijs, nog te verschijnen).

Uw specialisatie betreft de geschiedenis van de Europese expansie, met name in het Atlantisch gebied. U heeft zelf gewezen op het negatieve beeld dat kleeft aan studies met betrekking tot de Europese expansie in dat deel van de wereld.¹ Waarom heeft u gekozen voor zo'n omstreden specialisatie?

Ik ben gewoon begonnen als geschiedenisstudent, in Leiden, met het bestuderen van Europa. Dat heb ik, in de vijf jaar dat ik gestudeerd heb, heel uitvoerig gedaan. Tijdens mijn studie van de economische geschiedenis van West-Europa kwam ook de Europese expansie ter sprake en vooral ook de slavenhandel en de slavernij. Dat heeft mijn interesse gewekt voor wat er aan de andere kant van de Atlantische Oceaan gebeurde en dan niet zozeer in Noord-Amerika (waar heel veel studenten in die tijd in waren geïnteresseerd), maar in die gedeelten van de Nieuwe Wereld die minder succesvol waren geweest in hun economische en sociale geschiedenis. Met name in de regio waarover in Nederland veel bronnen beschikbaar zijn, het Caraïbisch gebied.

Ik weet dat de geschiedenis van Europa in het Atlantisch gebied een negatief aureool heeft, maar dat maakt het ook interessant om te onderzoeken hoe dat negatieve beeld tot stand kwam. Ik denk dat dit voor een groot deel het gevolg is geweest van de dramatische sterfte onder de autochtone bewoners van de Nieuwe Wereld, de Indianen, en aan de Afrikaanse slavenhandel en slavernij. Wat is daarvan waar en wat is er niet van waar?

De ondertitel van uw inaugurele rede, *Wandaad of weldaad?*, klinkt opzettelijk controversieel.² Het lijkt alsof u reageert op een groot aantal wetenschappers die u zijn voorgedaan en die de Europese expansie in het Atlantische gebied inderdaad als een misdaad beschouwden. Wie waren en zijn deze onderzoekers en hoe luiden precies de argumenten die u tracht te weerleggen?

Het is inderdaad waar dat de meeste studies uit de jaren vijftig en zestig over het Atlantisch gebied erg negatief van toon zijn, voornamelijk als het gaat over Latijns-Amerika en Afrika. Er wordt daarbij steeds betoogd dat Europa een zeer unieke en desastreuze rol heeft gespeeld in de wereldgeschiedenis, en dat die rol het onmogelijk heeft gemaakt voor de andere continenten, en dan met name voor Latijns-Amerika en Afrika, om zich evenals Europa te ontwikkelen. Europa heeft de rijkdommen die er waren, weggehaald en gebruikt ten eigen bate. In deze discussie worden Latijns-Amerika en Afrika gebruikt als voorbeelden, maar niet Noord-Amerika. Dat subcontinent is natuurlijk een voorbeeld van het tegendeel. Immers, dat gedeelte van de koloniale wereld is juist heel succesvol geweest. In de meeste gevallen werd in de hiervoor bedoelde analyses ook Azië maar terzijde gelaten, terwijl daar natuurlijk ook gebieden waren, wier ontwikkeling ervoor pleit dat de Europese expansie sterk uiteenlopende effecten gehad heeft.

Voor een groot deel zijn de studies over Afrika en Latijns-Amerika niet geschreven door historici die in archieven hebben uitgezocht hoe het zat, maar door antropologen en sociologen die - zoals bekend - niet vreselijk veel aan bronnenstudies doen, maar achterover leunend in hun studeerkamer theorieën ontwerpen over het verleden van de verschillende continenten, zonder zich erom te bekommeren in hoeverre de historische werkelijkheid met die theorieën in overeenstemming is. Zo stuit je in de jaren vijftig al gauw op degenen die de geschiedenis van Latijns-Amerika als één grote klaagzang zien van uitbuiting en onderontwikkeling.

Ik heb me altijd afgevraagd of het inderdaad zo is dat de Derde Wereld een heel andere geschiedenis, en ook een heel andere toekomst, heeft dan Europa en Noord-Amerika. Ik ga uit van de gedachte dat elk continent in wezen dezelfde economische ontwikkeling kan volgen. In principe kan elk land met de produktiefactoren die er zijn, proberen economische groei tot stand te brengen. Er zijn grote fysische verschillen en het zal moeilijker zijn in sommige gebieden dan in andere, maar ik zie niet in dat het in de Derde Wereld fundamenteel anders is dan in Europa. De geschiedenis van Azië, van Afrika, van Latijns-Amerika wordt niet door andere beginselen geregeerd dan

de geschiedenis van Europa en Noord-Amerika. Natuurlijk zijn er uitzonderingen. Een heel belangrijke uitzondering is de emigratie. Europa heeft een enorme bijdrage geleverd aan de intercontinentale migratie. Meer dan zestig miljoen Europeanen zijn uit Europa vertrokken naar andere gebieden, voornamelijk naar Noord-Amerika, terwijl de emigratie uit Afrika en uit Azië veel en veel kleiner is geweest. Het ziet er niet naar uit dat de Afrikanen en Aziaten die achterstand nog kunnen inlopen, gelet op de vele barrières die tegenwoordig worden opgeworpen om de migratie in te perken. Daarbij komt nog dat die migratie uit Afrika onvrijwillig was. Er zijn ongeveer elf miljoen Afrikanen tegen hun zin uit Afrika weggehaald en naar de Nieuwe Wereld gebracht. Dat kwam in Europa op die manier niet voor.

U spreekt vaker over dit onderscheid tussen twee verschillende migratie-circuits, het ene goed, het andere slecht. Kunt u hier wat dieper op ingaan?

Dit is lange tijd een argument geweest voor degenen die volhouden dat Afrika, Latijns-Amerika en Azië zich nooit op dezelfde manier zouden kunnen ontwikkelen als Europa, al was het maar omdat de migratie uit Europa vrijwillig was en de migratie uit Afrika, en misschien ook die uit Azië, onvrijwillig. Ik heb deze standpunten in me opgenomen, maar ik ben vervolgens toch gaan kijken in hoeverre deze twee ongelijksoortige migratiestromen te vergelijken waren. In de eerste plaats valt dan op dat de migratie uit Europa vele malen groter was dan de migratie uit Afrika en Azië. In de tweede plaats, dat de bestemmingen van de Europeanen anders waren dan die van de Afrikanen en Aziaten. De Europeanen gingen voornamelijk naar gebieden met een gematigd klimaat, terwijl de Afrikanen en Aziaten voornamelijk gedwongen werden te kiezen (of *überhaupt* geen keuze hadden) voor gebieden met een tropisch klimaat.

De migratie van de Europeanen was in veel gevallen een succesverhaal. Europa heeft geprofiteerd van die emigratie, omdat een deel van de bevolking in bepaalde regio's een marginaal bestaan leidde en hen de mogelijkheid werd geboden weg te gaan. De migranten werden er beter van, aangezien ze meestal alleen migreerden als ze in de plaats van bestemming meer zouden gaan verdienen dan in Europa. Overigens bewijzen de meeste onderzoeken dat ook de immigratielanden van de migratiestroom geprofiteerd hebben, aangezien de economie daar door de komst van de landverhuizers kon groeien tot een bepaald niveau, een niveau dat niet mogelijk zou zijn geweest zonder die migratie. Kijk maar naar Noord-Amerika, naar Australië, Nieuw-Zeeland, en misschien ook wel naar Latijns-Amerika. Nu is het aardig om na te gaan of al die positieve elementen ook voor dat tweede, in principe slechte, migratie-circuit gelden. Werden de Afrikaanse en Aziatische migranten er toch beter van, ondanks het feit dat zij de migratie vaak niet vrijwillig aanvaardden? Is het mogelijk dat de landen die ze lieten gaan, of die ze moesten laten gaan, er ook beter van werden? Nogmaals, ik heb nog niet op alle problemen een

antwoord, maar het is al wel duidelijk dat de kwestie veel gecompliceerder ligt dan het goed of slecht, zoals vroeger wel werd aangenomen.

Dit brengt ons tot een ander probleem dat onderdeel is van dezelfde discussie, namelijk dat van de lotsverbetering door migratie. In een discussie tussen Rosemarijn Hoeft en u in de *Boletín de Estudios Latinoamericanos y del Caribe* werd de validiteit in twijfel getrokken van sommige van uw inzichten betreffende de emancipatoire effecten van migratie naar Suriname op vrouwelijke Indiase migranten.³ Hoeft verwijst ondermeer naar misleidende praktijken bij de recruitering van vrouwen. Ook kregen vrouwen lagere lonen dan mannen, terwijl huishoudens afhankelijk waren van de inkomens van beide partners.

Migratie is in veel gevallen een mogelijkheid om je te emanciperen. Dat geldt niet alleen voor vrouwen, maar ook voor mannen en kinderen. Voor de Europeanen is dat heel duidelijk: Europa was weliswaar geen kaste-maatschappij zoals we ons dat soms bij India voorstellen, maar Europa had een starre standenmaatschappij tijdens het Ancien Régime. Er waren strikte grenzen tussen de sociale lagen en de emigranten die vertrokken, bleken in staat om in de Nieuwe Wereld (want daar gingen toch de meesten naar toe) een sociale structuur te scheppen die heel wat lossier in elkaar zat dan die in Europa. Mensen die in Europa relatief arm waren, konden in Amerika tot rijke en welvarende middenstanders opklimmen.

Alweer: als we dit positieve aspect van de migratie accepteren voor de Europese migranten, waarom zouden we dat dan moeten verwerpen voor de Afrikanen en de Aziaten? Over de Afrikanen wil ik hier niet spreken, want die zijn niet vrijwillig weggegaan, maar gedwongen. Voor de Aziaten ligt dat wat moeilijker. Het is wel degelijk zo, dat er sprake is geweest van het ronselen van Aziatische contractarbeiders voor de Nieuwe Wereld op basis van verkeerde voorstellingen en fraude (trouwens: die fraude en verkeerde voorstellingen kwamen ook voor in de Europese migratie naar de Nieuwe Wereld). Toch zou ik willen volhouden dat, op den duur, de mensen die zich aanmeldten als contractmigrant wel enigszins wisten wat hen te wachten stond. Vooral ook omdat ongeveer twintig procent van de migranten terugkeerde. In de meeste contracten met Aziaten werd immers voorzien in een gratis of bijna-gratis retourpassage na verloop van tijd. Op den duur kwamen er mensen terug en op den duur kwamen de mensen wel degelijk aan de weet hoe het er aan de overkant (voor de Indiërs was dat Fiji, Hawaï, een beetje Australië, maar voornamelijk het Caraïbisch gebied en Oost- en Zuid-Afrika) aan toe ging. Voor Aziatische vrouwen gold, denk ik, precies hetzelfde als voor Europese vrouwen: migratie maakte het mogelijk om deels te ontkomen aan al die beperkingen die er voor vrouwen in de negentiende eeuw waren - die in India misschien nog iets harder waren dan in Europa in die tijd - door naar een maatschappij te gaan waar vrouwen *were at a premium*. Natuurlijk zitten daar ook aspecten aan die we tegenwoordig minder positief waarderen. Het is natuurlijk zo dat vrouwen eerder in de prostitutie verzeild raakten als ze naar

de Nieuwe Wereld gingen. Vrouwen werden misschien ook makkelijk het voorwerp van jaloezie. Als we kijken naar het percentage vrouwen dat stierf als gevolg van gewelddadige acties van mannen, dan lag dat overzee hoger dan in India zelf. Maar op den duur vond er een daling van dat percentage plaats. Op den duur was er in de Nieuwe Wereld (en dat gold evenzeer voor Europese, en misschien ook wel voor Afrikaanse vrouwen) wel degelijk een verbetering van de inkomenspositie. De kindersterfte in de immigratiegebieden lag ook lager dan in India, en daardoor groeiden de Indiase gemeenschappen overzee net zo snel als de Indiase gemeenschap in India zelf. Dat laatste is opvallend, want dat gold niet voor de Afrikaanse groepen.

U vermeldt dat in de negentiende eeuw in het Caraïbisch gebied een belangrijk verschil bestond tussen de geboortecijfers van Brits-Indische en Javaanse vrouwen, hoewel beide groepen naar dezelfde plantage-economie migreerden: Suriname. Is er enig onderzoek gedaan naar dit onderwerp en verwacht u dat er in de toekomst onderzoek zal worden gedaan naar dit probleem?

Dat is een fascinerend onderwerp. Waardoor wordt bepaald of de migratie een succes is, of niet zo'n succes, of, soms ook, een mislukking? Het grote raadsel blijft nog steeds de Afrikaanse groep. Afrikanen zijn in miljoenen naar de Nieuwe Wereld gehaald en we weten nog steeds niet hoe het komt dat zij hun aantal niet door natuurlijke groei in stand hebben weten te houden, althans in de tropische regio's. Met andere woorden: er waren grote aantallen kinderen die vroeg stierven, en dat gebeurde niet in Afrika, dat is duidelijk. Er was geen demografisch probleem met de Afrikanen die naar de gematigde delen van de Nieuwe Wereld zijn gebracht. Die namen in aantal net zo hard toe als de Europeanen en hebben daardoor een bevolkingsgroei tot stand gebracht die groter was dan in Afrika (net zoals de Europeanen in Noord-Amerika ook sneller groeiden dan thuis in Europa).

Hoe komt het toch dat Afrikanen niet in staat bleken om zichzelf in stand te houden in de tropische gebieden? De Europeanen konden dat overigens evenmin. De weinige blanken die in die gebieden woonden, moesten voortdurend, net als de Afrikanen, worden aangevuld met mensen van buiten. Voor de Europeanen ligt het voor de hand om te veronderstellen dat de tropische ziekten hen daarbij parten hebben gespeeld. Van de Afrikanen zou je echter verwachten dat ze een zekere weerstand hadden tegen tropische ziekten, zodat ze, eenmaal in het tropische gedeelte van de Nieuwe Wereld aangekomen, in staat waren om het kleine verschil in ziekte-milieu te overwinnen. Helaas is dat niet gebeurd.

Wat blijkt nu als we kijken naar de nieuwe groepen Aziaten die in de negentiende eeuw naar het Caraïbisch gebied zijn gegaan? Iedere groep die verhuist, heeft natuurlijk een korte periode waarin het slecht gaat. De eerste aanpassing is altijd moeilijk. In de eerste jaren weten de nieuwkomers nog niet hoe ze met hun nieuwe omgeving moeten omspringen, wat voor planten ze wel en niet moeten eten. Zo kwamen er in de waterrijke gebieden van Surina-

me nogal wat gevallen van verdrinking voor, omdat de Indiase immigranten nog niet hadden ontdekt hoe ze zonder om te slaan met de boot van de ene plaats naar de andere moesten komen. Dat soort simpele dingen speelde in het begin altijd een belangrijke rol. Na een paar jaar blijkt dat de meeste migranten dergelijke problemen weten te overwinnen. De vrouwen kregen nog niet zoveel kinderen als in India, maar de kinderen die ze kregen, bleven vaker in leven en daardoor kwam de toename van de bevolking op hetzelfde peil als in India.

De Javaanse immigranten in Suriname wisten eveneens een redelijke bevolkingsgroei te bereiken. Toch haalden de Javanen niet hetzelfde niveau als de Brits Indiërs, hoewel ze onder precies dezelfde voorwaarden naar Suriname kwamen als de Indiërs. Hoe dat komt, is nog niet duidelijk. Zo blijkt dat de sociaal-economische factoren niet alles kunnen verklaren. Ik denk dat we wat meer naar de culturele factoren moeten kijken. Daarin moet het antwoord te vinden zijn voor het verschil tussen de geboortecijfers voor de Indiërs en de Javanen. Om dit soort dingen boven water te krijgen, moeten we nog veel nieuwe onderzoekstechnieken ontwikkelen.

Volgens Rosemarijn Hoefte steeg het geboortecijfer van Brits-Indische vrouwen pas toen ze niet langer contractarbeiders waren. Is hierover meer informatie beschikbaar?

Dat is niet waar. Onderzoek heeft uitgewezen dat weliswaar in de eerste jaren waarin Indiase immigratie plaatsvond de sterfte hoger was dan het aantal geboorten, of dat nu in Fiji, Suriname, Brits Guyana, Jamaica of Trinidad was, maar daarvan is op den duur geen sprake meer. Dat gold ook voor de vrouwen die nog onder een arbeidscontract werkten. Het heeft dus niets te maken met de omstandigheid dat men een contractwerkster was. Vroeger dacht men ook, dat slaven zich niet in hetzelfde tempo konden vermenigvuldigen als vrije mensen, alleen al omdat ze slaaf waren. Dat blijkt evenmin te kloppen. De slaven in Noord-Amerika, die net zozeer slaaf waren als in het Caraïbisch gebied en in Brazilië, bleken zich juist te kunnen vermenigvuldigen met een snelheid die ongekend was, zelfs in Afrika.

Dus dat is een gedachte die we moeten verlaten. We moeten gewoon kijken naar de cijfers. Of men als contractarbeider, als vrije of als slaaf haar werk deed, blijkt maar marginaal van invloed te zijn geweest op geboorte- en sterftecijfers. Er moeten dus andere factoren zijn, die daar wel invloed op hebben gehad.

U beweert dat medische zorg, de beschikbaarheid van schoon water, huisvesting en verplicht onderwijs in Suriname werden georganiseerd lang voordat dit gebeurde in Nederland. Wat waren hiervoor de redenen? In hoeverre, bovendien, was dit een papieren situatie en in hoeverre waren deze voorzieningen ook daadwerkelijk aanwezig?

Dat is een van de opvallendste dingen bij de studie van de Europese expansie: je verwacht dat onder het kolonialisme alles slechter was dan in het moederland. Immers: de kolonie werd slechts zover ontwikkeld als het moederland het wilde. De kolonie kreeg alleen maar gezondheidszorg als het moederland daar de beslissing toe nam en uiteraard was het niveau minder dan thuis, enzovoort, enzovoort. Toch blijkt dat lang niet altijd het geval te zijn geweest. In de (sub-)tropische gebieden in de Nieuwe Wereld, waar slavernij voorkwam, heeft zich een heel andere ontwikkeling voorgedaan. De slavernij is het eerste arbeidssysteem geweest waar de mensen zich over verbaasd hebben. Hoe kon het, dat zoveel mensen als slaaf hun werk deden? Doordat dit het eerste arbeidssysteem was dat verbazing wakte, was het ook het arbeidssysteem waarvoor de meeste wetten zijn gemaakt, waarbij maatregelen werden genomen om de werk- en woonomstandigheden van de slaven te verbeteren, waarop controle werd uitgeoefend. Het is dus niet vreemd, dat op de plantages in het zuiden van de Verenigde Staten en in het Caraïbisch gebied, veel eerder dan in Europa of in het noorden van de Verenigde Staten, wetgeving en controle van kracht zijn geworden om de arbeidsvoorwaarden te verbeteren.

De maatregelen konden worden uitgevoerd, in de eerste plaats doordat de werkgevers het geld ervoor hadden: aan het einde van de achttiende eeuw bleken sommige plantages door allerlei technische vernieuwingen veel meer winst te maken dan vroeger. Het was nauwelijks mogelijk om vrije arbeid te verkrijgen, waardoor het in het belang van de planters was om de arbeidsvoorwaarden voor hun slaven snel te verbeteren. In de tweede plaats was er in Europa een sterke abolitionistische lobby. Deze lobby drong aan op snelle verbetering van de arbeidsomstandigheden van de slaven en op den duur ook afschaffing van de slavernij. Deze lobby hield overigens de ogen stijf dicht voor de arbeidsomstandigheden thuis. Deze twee factoren maakten het mogelijk dat de arbeidsvoorwaarden in de plantagekoloniën aan het begin van de negentiende eeuw inderdaad beter geregeld waren dan thuis. Toen er na de afschaffing van de slavernij nieuwe groepen uit Azië kwamen om op de plantages te werken, profiteerden die van de verbeteringen die gedurende de laatste decennia voor de afschaffing van de slavernij tot stand waren gebracht.

In Noord-Amerika was de situatie anders. Daar werd de immigratie van contractarbeiders verboden en de overheid hield zich nagenoeg afzijdig bij het vaststellen van de arbeidsomstandigheden onder de vrije immigranten. Twintig jaar geleden is daar een eerste monografie over verschenen, *Time on the cross*.⁴ Hierin maken twee economisch-historici een vergelijking tussen de arbeidsvoorwaarden en de leefomstandigheden van de slaven in het Zuiden van voor de Burgeroorlog en die van de immigranten in het Noordoosten van de Verenigde Staten aan het einde van de vorige eeuw. Vrijwel op elk punt hadden de slaven het in materieel opzicht beter dan de arme immigranten uit Europa.

Een van uw belangrijkste stellingen betreft de bijdrage van de Atlantische handel aan de Europese economie. U schijnt van mening te zijn dat deze niet bijster groot was. Deze stelling kan worden verbonden met een van

uw opmerkingen in uw inaugurele rede. Hoewel u niet verhuult dat miljoenen Amerikaanse Indianen hun eigendommen en hun leven verloren, suggereert u dat degenen die het overleefden anderhalve eeuw later in staat bleken hun levensstandaard te verbeteren als gevolg van de invoer van Europese kennis, voedselgewassen en diersoorten. Echter, reeds in de daaropvolgende alinea zegt u dat, hoewel Europa het grootste aandeel van de winst kreeg, we niet moeten vergeten dat dit ten koste ging van de levens van honderdduizenden Europeanen. Maar deze winst zal toch ook hebben bijgedragen aan de verhoging van de levensstandaard van de overlevende Europeanen?

Dat is een moeilijk en ook een emotioneel probleem. Wat ik geprobeerd heb te zeggen (en misschien is dat in mijn inaugurele rede niet duidelijk gelukt) is het volgende: de expansie van Europa heeft voor Europa zelf eigenlijk niet zo vreselijk veel betekend. Als we bedenken dat het complete tonnage van alle schepen die er in 1500 in Europa waren, zou passen in twee moderne supertankers, en als we bedenken dat alle tonnage uit 1800 misschien in vijf supertankers zou passen, dan geeft dat al aan dat de intercontinentale handel maar een marginale bijdrage kon leveren aan de ontwikkeling van Europa. Ons continent heeft zich rond 1750 als een Baron von Münchhausen aan zijn eigen haren op een ander niveau getild en een economische en sociale ontwikkeling doorgemaakt die afwijkt van die van andere continenten.

Voor 1750 was het zeker niet het rijkste continent. Er wordt wel gezegd dat Afrika toen rijker was, terwijl weer anderen ervan overtuigd zijn dat Azië toen rijker was dan Europa. Hoe het ook zij, het is in ieder geval zo dat een deel van Europa zich rond 1750 gedwongen zag om een aantal dingen heel anders te gaan doen. Misschien doordat het zo arm was, misschien doordat het zo dichtbevolkt was. Als gevolg daarvan heeft Europa (en ook Noord-Amerika, Australië en Nieuw-Zeeland) een ontwikkeling doorgemaakt van bijna ononderbroken economische groei die zijn weerga in de geschiedenis niet kent. De invloed daarop van het kolonialisme is in sommige opzichten wel te meten, maar in zijn totaliteit niet van geweldig veel belang. Sommige van de rijkste landen van vandaag de dag, zoals Duitsland, Scandinavië, Zwitserland en de Verenigde Staten, zijn nu juist gebieden die nauwelijks of geen koloniaal verleden hebben. Een land dat vele malen armer is en door het kapitalisme eigenlijk een beetje vergeten, Portugal, had juist een heel groot koloniaal rijk. Natuurlijk waren er uitzonderingen. Ik noemde al slavenhandel, slavernij en de plantages in de Nieuwe Wereld, die op cruciale ogenblikken waarschijnlijk van enige invloed zijn geweest op de ontwikkeling van het Engelse kapitalisme. Ik denk ook dat in de negentiende eeuw de expansie van Engeland in India een bijdrage heeft geleverd aan de industrialisering van Engeland, en misschien tot de de-industrialisering van India. Overigens wordt er op beide punten, de bijdrage van de slaven en die van India, nog hevig gedebatteerd. Grosso modo heeft het kolonialisme slechts een marginale rol gespeeld. De meeste afzetmarkten van Europa lagen natuurlijk helemaal niet in de Derde Wereld. De afzetmarkten van Europa waren vooral de interne markten, alsmede die in

Noord-Amerika, Australië en Nieuw-Zeeland. Dat is vandaag de dag niet anders. Een land als Nederland, dat een heel groot deel van zijn bruto nationaal produkt uit export en import verkrijgt, kan alle markten in de Derde Wereld vergeten, als het erin zou slagen de export naar Duitsland, België, Luxemburg en Engeland met vijf procent te verhogen. Dat is het eerste argument.

Deze gegevens zouden je er al gauw toe brengen om 'ja' te zeggen op de volgende vraag: als het economische belang van de Europese expansie zo gering was, was de prijs die betaald werd voor die expansie dan ook laag? Deze vraag moet echter ontkennend worden beantwoord. Europa heeft de hele Nieuwe Wereld op z'n kop gezet en daarbij, grotendeels ongewild, een slachting aangericht onder de autochtone bevolking, die soms met veertig tot vijftig procent werd gereduceerd, vooral - en dat is geen sprookje - doordat de autochtone bevolking van de Nieuwe Wereld niet bestand bleek tegen Europese ziektekiemen. De Indianen hebben de hoogste prijs betaald voor de Europese expansie. Bovendien zijn er meer dan tien miljoen Afrikanen tegen hun zin naar de Nieuwe Wereld gebracht en ook dat heeft onuitsprekelijke ellende met zich gebracht.

Wat betreft de mededeling dat ook de Europeanen een prijs hebben betaald, wil ik erop wijzen dat die expansie voordelen heeft gebracht voor een klein groepje mensen in Europa, terwijl grote groepen arme Europeanen omkwamen in dienst van een scheepvaartonderneming, handelscompagnie en kolonisatiemaatschappij. Lang niet zoveel als de miljoenen Amerikaanse Indianen en de van huis weggerukte Afrikaanse slaven, maar toch moeten we denken in de orde van grootte van een miljoen, alleen al tussen 1500 en 1800. Dat was eigenlijk mijn gedachte en ik vermoed dat ik die in de paar zinnen die in mijn oratie staan, niet genoeg heb toegelicht.

Uw benaderingswijze wordt vaak gezien als behorend tot de 'Leidse school'. De 'Leidse school' wordt beschouwd als het tegendeel van de 'Amsterdamse school', die een heel andere opinie lijkt te hebben met betrekking tot de leefomstandigheden van de trekarbeiders naar de koloniën.

Ik geloof dat dit verschil tussen Amsterdam en Leiden, dat door journalisten weleens gesignaleerd is, eigenlijk niet echt bestaat. Er is een verschil tussen degenen die de geschiedenis van de Derde Wereld en van de dekolonisatie beschrijven aan de hand van bronnen, en degenen die dat doen aan de hand van theorieën. Je zou kunnen zeggen dat er in Leiden wat meer historici zijn die naar de Derde Wereld en het verleden van het kolonialisme kijken dan in Amsterdam, waar sociologen en antropologen de boventoon voeren en dat er daardoor een verschil in benadering is. Het is dus geen ideologisch verschil, maar een verschil dat het gevolg is van twee verschillende werkwijzen.

De mensen die in de sociale wetenschappen zijn grootgebracht, hebben veel meer de neiging om grote algemene theorieën te ontwikkelen en van daaruit deductief naar de Derde Wereld te kijken. Volgens mij zien ze dan dingen die

er nooit geweest zijn. Historici kijken op een inductieve manier naar de Derde Wereld: eerst eens proberen of we kunnen achterhalen *wie es eigentlich gewesen* en pas daarna proberen, als dat dan nog nodig is, om algemene conclusies te trekken. Een heel mooi voorbeeld van de verschillende werkwijzen is bijvoorbeeld het werk waar ik zelf mee bezig ben; over de verschillende arbeidsomstandigheden in de koloniale wereld in de negentiende eeuw. Jan Breman uit Amsterdam heeft daar een interessant boek over geschreven, dat voornamelijk gebaseerd is op een rapport van een koloniale ambtenaar over misstanden onder contractarbeiders (koelie-arbeiders) in het noordoosten van Sumatra, toen dat gebied belangrijk begon te worden als tabaksgebied.⁵ Dat boek is gebaseerd op één tijdsdocument, geschreven in 1904, en aan de hand daarvan trekt Breman conclusies over de arbeidsomstandigheden van contractarbeiders in Nederlands-Indië en de koloniale wereld in het algemeen. Zijn conclusies over de vele misstanden sloegen in als een bom. De aanpak die een historicus echter zou hanteren, is radicaal anders. Goed, kennelijk was in 1904 de situatie onder contractarbeiders in Noordoost-Sumatra bedroevend. Zijn er nog meer cijfers over andere jaren en andere gebieden ter vergelijking? Wat blijkt? De nieuwe cijfers die Leidse historici hebben ontdekt over contractarbeiders in Sumatra in een latere periode laten zien dat de sterfte en de desertie aanmerkelijk lager waren dan in 1904. In vergelijking met de arbeids- en leefomstandigheden van contractarbeiders in dezelfde regio in Azië blijken de arbeidscontractanten op Sumatra zelfs relatief goed af te zijn geweest. Zodoende zou je tot de conclusie kunnen komen, dat dat ene rapport in dat ene jaar een extreme situatie heeft weergegeven. Zo ongeveer alsof je de voedselsituatie in Europa in de twintigste eeuw zou meten aan het aantal calorieën dat een baby in bezet Nederland in januari 1945 binnenkreeg. Misschien is dat een wat gechargeerde vergelijking, maar het illustreert het verschil in aanpak. Je kunt niet een contemporain document gebruiken en zeggen: zo was het. Nee, je moet een document uit die tijd in de eerste plaats in zijn context plaatsen, en in de tweede plaats proberen met nieuwe informatie de discussie uit die tijd zelf op een ander niveau te brengen.

Op den duur zullen ook degenen die uit de hoek van de sociale wetenschappen komen een dergelijke methode prefereren. Schoolvorming heeft altijd iets onbevredigends. Dat betekent immers dat mensen een verschillend geloof hebben en het wijst niet op controleerbare wetenschappelijke verschillen.

Op welke terreinen binnen uw vakgebied denkt u dat er nieuw onderzoek ontwikkeld zal worden?

De geschiedenis van het kolonialisme is een *mer à boire*; op alle gebieden is nog nieuw onderzoek te doen. Hoe kwam de eerste Europese penetratie overzee tot stand? Wat zijn de belangrijkste data van de Europese vestigingen overzee? Hoe groeide de buiten-Europese handel? In de negentiende eeuw komen er vragen over hoe het mogelijk is dat Europa in een heel korte tijd een heel continent als Afrika - althans pro forma - in bezit kon nemen en kon opdelen. Er blijven teveel vragen om op te noemen. Er zijn dan ook zeker wel

een aantal nieuwe wegen te bedenken die ik voornamelijk ken van mijn studie naar de geschiedenis van de Europese expansie in het Atlantisch gebied. In de eerste plaats zullen we nog verder gaan met het onderzoek naar de hiervoor besproken grote verschillen in demografische ontwikkeling tussen de continenten. Laten we bijvoorbeeld eens naar de voedselvoorziening kijken. Dan blijkt bijvoorbeeld dat de lengte van tweede-generatie slaven in de Nieuwe Wereld in de leeftijd van 12 tot 16 jaar (en dat geldt ook voor de tweede generatie Europeanen en Aziaten) aanzienlijk groter was dan die van hun leeftijdgenoten die nog in Afrika of Azië woonden. Dat bewijst dat de migratie naar de Nieuwe Wereld voor alle immigranten een voedselsituatie heeft geschapen waarin het aantal calorieën hoger lag en waarin besmettelijke ziekten minder invloed hadden dan thuis. Dat soort onderzoek zal zeker verder gaan. Natuurlijk zijn de Europeanen in de Nieuwe Wereld het beste onderzocht, aangezien over hen de meeste gegevens beschikbaar zijn, omdat ze bijvoorbeeld dienst moesten nemen in legers. Daartoe werden ze gekeurd en daarbij zijn ze opgemeten. Het is ook heel goed mogelijk dat de verschillende andere groepen migranten ook ergens hun maten hebben achtergelaten, zodat het mogelijk is om dit soort onderzoek te vervolgen.

Een tweede punt waar nieuw onderzoek belangrijk zal zijn, is dat van de culturele factoren die tot dusverre wat verwaarloosd zijn. Ik noemde al dat je bij verschillende sociaal-economische onderzoeken niet verder komt omdat de sociaal-economische voorwaarden gelijk zijn, maar het gedrag toch verschillend. Als voorbeeld noem ik de Nederlanders, die na de Tweede Wereldoorlog naar Australië zijn geëmigreerd. Grieken hebben precies hetzelfde gedaan. Wat blijkt? Bij de eerste generatie migranten in Australië doen de Nederlanders het beter dan de Grieken, maar bij de tweede generatie is het precies omgekeerd: de Grieken nemen meer deel aan het hoger onderwijs en blijken behendiger te zijn in het oprichten van bedrijven, terwijl de Nederlanders blijkbaar een meer afwachtende houding aannemen, niet zo gemakkelijk naar het hoger onderwijs gaan, minder vaak eigen bedrijven oprichten en veel meer in loondienst gaan. Voor groepen die beide uit West-Europa komen, zijn dat opvallende verschillen en ik denk dat deze verschillen nog verder onderzoek behoeven. Datzelfde geldt voor de verschillende groepen migranten uit Azië: Japanners, Chinezen, Indiërs en Javanen. Het lijkt me fascinerend om eens te kijken naar wat die verschillende groepen zoal gedaan hebben, wat de verschillen zijn, en hoe die verschillen zijn te verklaren.

Zijn er historici binnen uw vakgebied die u zeer bewondert? Kunt u vertellen wie dat zijn, en wat hun werk zo goed maakt?

Als het gaat om de bestudering van het verleden van Afrika, Azië en Latijns-Amerika zijn er twee groepen wetenschappers, ik noemde hen al eerder: de antropologen en de historici. In principe zou je verwachten dat antropologen beter in staat zouden zijn om de geschiedenis van de Derde Wereld te begrijpen, te beschrijven en te interpreteren dan historici, omdat ze vanaf het begin van hun studie met de Derde Wereld vertrouwd worden gemaakt.

Historici daarentegen worden, denk ik, voor een groot deel opgeleid aan de hand van informatie over Europa en Noord-Amerika. Dat geldt overigens ook voor historici in de Derde Wereld en het zou me niet verbazen als studenten geschiedenis in Azië en Afrika voor een heel groot deel boeken moeten lezen over het verleden van Engeland en West-Europa. Daar zijn gewoon de meeste boeken over geschreven. Dus als een historicus onderzoek gaat doen naar de Derde Wereld, dan begint hij daaraan met de verkeerde opleiding.

Toch geloof ik dat historici die de overstap maken naar de studie van de Derde Wereld helemaal nog niet zo slecht zijn voorbereid op wat ze in die landen aantreffen. Dit komt natuurlijk door mijn opvatting dat de geschiedenis van de Derde Wereld in wezen niet anders is dan de geschiedenis van West-Europa en Noord-Amerika, althans tot 150 à 200 jaar geleden. Een heel mooi voorbeeld is het onderwerp waarmee ik me de afgelopen twee decennia heb beziggehouden: de geschiedenis van de slavenhandel, de slavernij, de afschaffing van slavenhandel en de contractarbeid. Ik denk niet dat er een onderwerp uit de overzeese geschiedenis is, dat zo goed beschreven is, zo goed ontwikkeld, als juist de geschiedenis van slavenhandel en slavernij. Volgens mij hebben historici daar meer nieuwe dingen naar voren gebracht dan antropologen. Het zijn de historici geweest die eindelijk eens precies berekend hebben hoeveel slaven er naar de Nieuwe Wereld zijn gebracht, het waren historici die geanalyseerd hebben hoe zo'n plantagesamenleving in elkaar zat, en het zijn historici die ontdekt hebben dat de afschaffing van de slavernij een enorm complex geheel is, dat veel te makkelijk is toegeschreven aan één of twee factoren. Als het nu gaat om mensen die ik verguis, dan zijn dat de Derde-Wereld deskundigen uit de jaren vijftig, zestig en zeventig (denk aan Immanuel Wallerstein, Samir Amin, Andre Gunder Frank, Walter Rodney en iemand als mevrouw Coquerie-Vidrovich), die de geschiedenis van de Europese expansie - en vooral de geschiedenis van Afrika - hebben vervormd tot een soort maanlandschap, dat waarschijnlijk in het geheel niet heeft bestaan. Een heel mooi voorbeeld zijn de eindeloos uitvoerige uitspinsels die jarenlang zijn gedebiteerd over de zogenaamde Afrikaanse produktiewijzen. Op dit moment spreekt geen historicus van Afrika die zichzelf respecteert nog over produktiewijzen. Het is in een mum van tijd geheel verdwenen. Het bleek een *mirage* te zijn, iets dat de geschiedenis van Afrika onnodig ingewikkeld heeft gemaakt. In veel opzichten blijkt het verleden van Afrika te zijn gedomineerd door precies dezelfde problemen als het verleden van West-Europa. Het is helemaal niet nodig om daar ingewikkelde, speciaal ontworpen theorieën op toe te passen. Ik noem Afrika omdat het een mooi voorbeeld is. Als je de geschiedenis van Afrika bedrijft, moet je extreem eerlijk zijn, want er zijn nauwelijks bronnen over Afrika en je kunt dus over Afrika dingen bedenken die niet te controleren zijn. Dit doet een groot beroep op het moreel en de moraal van de historicus van Afrika; hij of zij moet proberen zo eerlijk mogelijk te zijn. Mensen die ik bewonder zijn, zoals gezegd, historici die geprobeerd hebben om de geschiedenis van Afrika, Azië, Latijns-Amerika en het Caraïbisch gebied op een meer blijvende manier te beïnvloeden. Ik noemde al het boek over de economische groei van de plantage-gebieden ten tijde van de slavernij.

Een van mijn helden is inderdaad Robert Fogel die voor zijn werk op dit gebied vorig jaar, naar ik denk heel terecht, een Nobelprijs heeft gekregen.⁶ Andere historici die ik zeer bewonder, zijn David Brion Davis en Seymour Drescher, die beiden over de afschaffing van de slavernij heel vernieuwende boeken hebben geschreven.⁷ Voorts zou ik ook Philip Curtin willen noemen, een man die een fundamentele bijdrage heeft geleverd aan de geschiedenis van Afrika en van de slavenhandel, en die nu weer bezig is om de medische geschiedenis van de Europese expansie de plaats te geven, die haar toekomt.⁸ In datzelfde verband moet ik natuurlijk ook Alfred Crosby noemen die een boek heeft geschreven over de Europese expansie en de ecologie.⁹

Tot slot wil ik toch ook iets zeggen over een historicus, die een fundamentele bijdrage heeft geleverd aan de handelsgeschiedenis ten tijde van de vroege expansie van Europa. Ik denk dat Niels Steensgaard daarover een geweldig belangrijk boek heeft geschreven dat tot op de dag van vandaag van invloed is en waarvan ook degenen die zich met andere perioden in de wereldgeschiedenis bezig houden veel van kunnen leren.¹⁰

Noten:

1. P.C. Emmer, *Europa's expansie in het Atlantische gebied; wandaad of weldaad?* (Oratie; Leiden 1991).
2. *Ibidem.*
3. R. Hoefte, 'Female indentured labor in Suriname: for better or for worse?', *Boletín de Estudios Latinoamericanos y del Caribe* 42 (juni 1987); P.C. Emmer, 'The position of Indian women in Surinam', *Boletín de Estudios Latinoamericanos y del Caribe* 43 (december 1987); R. Hoefte, 'The position of female British Indian and Javanese contract laborers in Suriname. A last word', *Boletín de Estudios Latinoamericanos y del Caribe* 43 (december 1987).
4. Robert William Fogel en Stanley L. Engerman, *Time on the cross. The economics of American negro slavery* (Londen 1974).
5. Jan Breman, *Koelies, planters en koloniale politiek* (Leiden 1992).
6. Onder meer R.W. Fogel, *Without consent or contract: the rise and fall of American slavery* (New York 1989).
7. David Brion Davis, *Problems of slavery in western culture* (Ithaca, N.Y. 1969); idem, *The problems of slavery in the Age of Revolution, 1770-1822* (Ithaca, N.Y. 1976); idem, *Slavery and human progress* (Oxford 1984); Seymour Drescher, *Econocide; British slavery in the Era of Abolition* (Pittsburgh 1977).
8. Philip D. Curtin, *Two Jamaicas: the role of ideas in a tropical colony, 1830-1865* (New York 1975); idem, *Economic Change in precolonial Africa; Senegambia in the Era of the Slave Trade* (Madison 1975) en idem, *Death by migration; Europe's encounter with the tropical world in the nineteenth century* (Cambridge 1989).
9. Alfred W. Crosby, *Ecological imperialism; The ecological expansion of Europe, 900-1900* (Cambridge 1986).
10. Niels Steensgaard, *The Asian trade revolution of the seventeenth century. The East India Companies and the decline of the caravan trade* (Chicago en Londen 1974).